

Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети

Д 08.23.672 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК: 331.56 (575.2) (043.3)

Алджембаева Нургуль Сарлыковна

Экономикалык өсүштүн калктын жакыр катмарына тийгизген таасири

08.00.07 – эмгек экономикасы жана демография

экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

Авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин «Экономика жана ишкананын башкарылышы» кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси: Акназарова Роза Корчубековна, экономика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Депозиттерди коргоо боюнча агенттигинин директорлор кеңешинин төрагасы

Расмий оппоненттер: Крыжанова Лариса Степановна, экономика илимдеринин доктору, доцент, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин экономикалык теория кафедрасынын профессору

Кошоев Чыңгыз Маратович, экономика илимдеринин кандидаты, Билим берүүдөгү заманбап маалыматтык технологиялар институтунун илимий-изилдөө иштер жана эл аралык иштер боюнча проректору

Жетектөөчү уюм: М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин экономикалык мамилелер боюнча илимий-изилдөө институтунун, экономика жана эл аралык кафедрасы, дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58

Диссертацияны коргоо 2024-жылдын 21-июнунда саат 14.00дө Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдындагы Д 08.23.672 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү, 44. Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү үчүн шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/082-s6p-fai-vhb>

Диссертация менен Кыргыз-Орус Славян университетинин (720000, Бишкек ш., Киев көчөсү, 44.), К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720044, Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспекти, 27) китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтында: https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-23-672/ таанышууга болот.

Автореферат 2024- жылдын 20-майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
Э. И. К., доцент

Рысалиева Г.О.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Акыркы жылдарда калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу жана экономикалык өсүш маселелери илимпоздордун, саясатчылардын жана практиктердин көңүл борборундагы азыркы замандын актуалдуу темасы болуп саналат.

Кирешеси төмөн өлкөлөрдө туруктуу экономикалык өсүш болбосо, жакырчылыкты олуттуу кыскартуу мүмкүнчүлүгү төмөн болот. Экономиканын туруктуу өсүшү көбүрөөк жумушчу орундарын түзүүгө мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде бюджетке салыктык түшүүлөрдү көбөйтөт, бул жакырчылыкка каршы күрөштү каржылоонун булагы боло алат. Туруктуу экономикалык өсүү жолуна түшүүгө жетишкен айрым өлкөлөр кыска убакыттын ичинде калкты жакырчылыктан чыгара алышты.

Мамлекеттик экономикалык саясаттын негизги милдети – жакырчылыкты кыскартууга жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга мүмкүн болгон экономикалык өсүштүн булактарын табуу болуп саналат.

Илимий прогрессивдүү долбоорлорду ишке ашырган жана билим, илим, саламаттыкты сактоо жана маданияттын деңгээли жогору болгон өлкөлөр социалдык-экономикалык өнүгүүдө лидер болорун практика тастыктап турат. Бул потенциалды кармап туруу сактоо жана жогорулатуу коомдон эбегейсиз зор ресурстарды талап кылат. Бирок, ансыз өзүн-өзү тез өнүктүрүүгө жөндөмдүү инновациялык экономика жок жана болушу мүмкүн эмес. Инновациялык өнүгүүнүн негизин билим берүүнү, илимди жана бизнести интеграциялоо формалары түзөт. Ошондуктан экономикалык өсүш калктын жашоо деңгээлинин жогорку сапатын кайра өндүрүүгө багытталышы керек.

Бул теманын актуалдуулугу Кыргызстан үчүн гана эмес, бүткүл дүйнөлүк коомчулук үчүн маанилүү. Илимий-техникалык прогресс, санариптештирүү биздин жашообузга барган сайын көбүрөөк кирип, жумушчу күчтүн чоң көлөмүн бошотуп жатат, бирок дүйнөлүк калктын санынын өсүшүн эске алганда, бул карама-каршылык күчөйт, тереңдейт жана жаңы көйгөйлөрдүн келип чыгышына алып келет.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы бул изилдөөнүн көйгөйлөрүнүн актуалдуулугун жана жакырчылыкты кыскартуу үчүн экономикалык өсүшкө таасир этүүнүн эң натыйжалуу жолдорун табуу зарылдыгын аныктайт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү, окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасын 2018 – 2040 жылдарга туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын программасына, Кыргыз Республикасында 2022 – 2026 жылдарга мамлекеттик - жеке өнөктөштүктү өнүктүрүү программасына, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Кыргыз Республикасынын фискалдык саясатынын негизги багыттары жөнүндө», токтомуна, Биррикен Улуттар Уюмунун (БУУ) 2023 –

2027 жылдарга программасынын Адамдардын өнүгүүсү боюнча баяндамасына ылайык жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Диссертациянын максаты* – өлкөдөгү жакырчылыкты кыскартууга экономикалык өсүштүн тийгизген таасиринин теориялык, методологиялык аспектилерин кароо, ошондой эле калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлган:

- экономикалык өсүштүн көрсөткүчтөрүнүн теориялык негиздерин жана өлкөнүн калкынын жакырчылыгын аныктоонун критерийлерин изилдөө;
- экономикалык өсүш менен калктын жакырчылык деңгээлинин ортосундагы байланышты аныктоо;
- республикадагы жакырчылыктын деңгээлинин методологиялык негиздерин изилдөө; калктын жакырчылык деңгээлине таасир этүүчү социалдык-экономикалык өнүгүү тенденцияларын жана экономикалык өсүштүн факторлорун талдоо;
- жакырчылыкка таасир этүүчү факторлорду аныктоо үчүн калктын социалдык-экономикалык абалына көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык талдоо жүргүзүү;
- жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлин болжолдоо, ошондой эле өлкөнүн экономикасынын өсүшүн жогорулатуу жана калктын жакырчылыгын жоюу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу;
- Кыргыз Республикасында калктын жашоо деңгээлин жогорулатуунун концептуалдык багыттарын аныктоо жана калктын жакырчылыгын жеңүүнүн моделин жана механизмдерин иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. «Экономикалык өсүш» жана «жакырчылык» аныктамалары такталып, кеңейтилип, бул аныктамаларга автордук интерпретация сунушталды.
2. Экономикалык өсүш менен калктын жакырчылык деңгээлинин ортосундагы байланышы С.Оптнердин модели аркылуу аныкталган.
3. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык абалын талдоонун негизинде экономикалык өсүштүн факторлору жана жакырчылыктын себептери аныкталган.
4. Кыргыз Республикасындагы калктын социалдык-экономикалык абалынын деңгээлин көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык ыкманы колдонуунун негизинде талдоо менен жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлинин ортосундагы тыгыз байланыш аныкталган.
5. Экономикалык көрсөткүчтөрдүн негизинде жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлинин автордук болжолдоосу берилди жана экономикалык өсүштү жогорулатуу жана өлкөнүн калкынын жакырчылыгын жеңүү боюнча практикалык сунуштар иштелип чыкты.
6. Калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу системасынын модели иштелип чыкты жана өлкөнүн жагымдуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө жана жакырчылыкты кыскартууга көмөктөшүүчү экономикалык өсүштү камсыз кылуу жана калктын жакырчылыгын кыскартуу боюнча практикалык сунуштар берилди.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси жакырчылыкты кыскартуу боюнча теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар бүтүндөй калктын экономикалык бакубаттуулугунун жана жашоо деңгээлинин көрсөткүчү катары кызмат кылат жана чарба жүргүзүүчү субъекттердин ишинде колдонулушу мүмкүн; иште берилген талдоо жана натыйжалар мамлекеттик органдар тарабынан региондорду социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларын иштеп чыгууда, социалдык чөйрөнү реформалоодо, ошондой эле экономиканы туруктуу өнүктүрүү үчүн макроэкономикалык саясаттын концептуалдык багыттарын аныктоодо мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө пайдаланылышы мүмкүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Автор тарабынан алынган жыйынтыктар, теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар экономикалык өсүштү жогорулатуу жана жакырчылын жоюу жаатында мындан аркы фундаменталдык илимий изилдөөлөргө негиз боло алат.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Категориянын такталган аныктамасында мындай деп айтылат: «Экономикалык өсүш экономикада өндүрүштүн жана кирешенин туруктуу өсүшүнүн траекториясы катары түшүнүлөт жана экономикалык илимдин алкагында коомдун жыргалчылыгынын деңгээлинин маанилүү көрсөткүчү катары каралат». «Калктын жакырчылыгы» автор тарабынан социалдык-экономикалык абалы төмөн, толук кандуу жашоо образы үчүн турмуштук жана зарыл материалдык ресурстары жок адамдардын категориясы катары чечмеленет. Диссертацияда экономикалык өсүштүн төмөнкү көрсөткүчтөрү (сандык көрсөткүчтөр: жан башына ички дүң продукт, ички улуттук продукт жана улуттук киреше; экономикалык өсүштүн сапаттык көрсөткүчтөрү – жашоо сапатынын көрсөткүчтөрү) жана өлкөнүн калкынын жакырчылыгынын критерийлери (турак-жайынын болушу, начар тамактануу, аз эмгек акы, квалификациясы жок же квалификациясы төмөн жумуш) изилденген.

2. С.Оптнердин моделинин негизги аспектилерин колдонуунун негизинде калктын жакырчылыгына экономикалык өсүштүн факторлорунун таасири аныкталып, жакырчылыктын себептеринин натыйжалары аныкталат. Мындай абалдан чыгуунун жолу – экономикалык өсүштү жогорулатуу болуп саналат.

3. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү тенденцияларына комплекстүү талдоо жүргүзүүнүн натыйжалары боюнча ИДП, жумуш менен камсыз болгондордун саны, жашоонун наркы, орточо эмгек акы сыяктуу экономикалык көрсөткүчтөр оң көрсөткүчкө ээ болгондугу аныкталган. өсүш тенденциясы байкалган, бирок баалардын тез осушуно байлануштуу жакырчылыкты кыскартууга оң таасирин тийгизген эмес.

4. Көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык анализдин негизинде калктын социалдык-экономикалык абалын жакшыртуунун модели, жакырчылыкка негизги факторлордун таасирин баалоо (орточо эмгек акы, калктын номиналдык акчалай кирешелери, ички дүң продукт, жашоо

минимуму, жумушсуздуктун көрсөткүчү, калктын саны, иштеген калк, жакырчылык деңгээли).

5. 2030-жылга чейин калктын жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлинин автордук болжолу, бул социалдык туруктуулукка мүмкүн болуучу тобокелдиктерге баа берүүгө жана аларды азайтуу боюнча чараларды сунуштоого мүмкүндүк берген.

6. Экономикалык өсүштү камсыз кылуу жана өлкөнүн калкынын жакырчылыгын кыскартуу боюнча практикалык сунуштар жана жакырчылыкты жеңүүгө жана экономикалык өсүштү стимулдаштырууга көмөктөшүү механизмдери сунушталат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор изилдөөнүн предметине концептуалдык мамилелерди иштеп чыгып, жумушсуздуктун деңгээли менен калктын жакырчылык деңгээлинин ортосундагы байланышка корреляциялык жана регрессиялык талдоо жүргүзгөн жана калктын жакырчылык деңгээлинин өзгөрүү динамикасынын болжолун берген.

Диссертациялык иште Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигине караштуу колдонуудагы программаларда каралууга сунушталган бир нече методдор сунушталат, натыйжада жакырчылык менен күрөшүүнүн жаңы ыкмаларын колдонууну өркүндөтүүгө жана стандарттарды жакшыртууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги корутундулары жана натыйжалары: «Кошумча кесиптик билим берүүнүн заманбап тенденциялары: түшүнүүдөн ишке ашырууга чейин» (Кыргызстан, Бишкек, 2023-жыл, 2-ноябрь); «Евразиялык илимий ассоциациянын 75-эл аралык илимий-практикалык конференциясы» (Россия, Москва, 27-28-май, 2021-жыл); «Заманбап илимдин маалымат мейкиндиги» XXIII Эл аралык илимий конференциясы 31-январь, 2022-жыл; (Россия, «Заманбап илимдин маалымат мейкиндиги» Чебоксары, 2022-жылдын 31-январы), XXIII Эл аралык илимий конференция; (Кыргызстан, Бишкек, КРСУ Б.Ельцин атындагы, «Евразиядагы жаңы миграция: интеграциялык процесстердин кесепеттери» (Кыргызстан, Бишкек ш., КРСУ Б.Ельцин атындагы 2023-жылдын 18-21-майы); Кыргыз Республикасынын көрүнүктүү мамлекеттик жана саясий ишмери Н.Исановдун 80 жылдыгына арналган «Курулуштагы заманбап тенденциялар: көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн жолдору» (Кыргызстан, Бишкек КГТУ Н. Исанов атындагы 2023-жылдын 2-ноябрында), «Евразиядагы интеграциялык процесстердин баалуулук негиздери» X Эл аралык евразиялык илимий-практикалык конференциясында эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда талкууланды (Кыргызстан, Бишкек ш., КРСУ Б.Ельцин атындагы 2024-жылдын 29-марты).

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоолордо толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча автордун 8 илимий макаласы, анын ичинде РИНЦке кирген чет элдик басылмаларда 3 макала, Scopus индекстөө системасына кирген 1 макала жарыяланган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык иш белгилердин тизмесинен, кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, библиографиядан жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү таблицаларды жана сүрөттөрдү кошкондо 178 барак текстти түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу негизделди, анын изилденүү даражасын, теманын мамлекеттик программалар менен байланышын ачып берет, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин аныктайт, илимий жаңылыгын, практикалык маанисин жана экономикалык маанисин ачып берет, коргоого берилген негизги жоболорду сунуштайт жана диссертациянын авторунун жеке салымын жана изилдөөнүн натыйжаларын сыноонун даражасын аныктайт, иштин түзүмү жана көлөмү көрсөтүлөт. **Экономикалык өсүштүн калктын жыргалчылыгына тийгизген таасиринин теориялык негиздери»** атуу биринчи бөлүмдө жүргүзүлгөн изилдөөлөр өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүнүн жана калктын бакубаттуулугунун теориялык аспектилерин ачууга мүмкүндүк берди, ошондой эле калктын жакырчылыгынын деңгээлине экономикалык өсүштүн таасирин негиздеди.

Ар кандай авторлордун жана изилдөөчүлөрдүн эмгектеринен «экономикалык өсүш» жана «калктын жакырчылыгы» деген түшүнүктөрүнө аныктамаларды берели. Бул аныктамалар экономикалык өсүштүн аныктамасын түшүнүүгө ар кандай мамилени чагылдырат жана көпчүлүк изилдөөчүлөр эки категорияны айырмалай тургандыгын белгилей кетүү керек, бул албетте өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү ролу үчүн туура (1.1-таблицаны караңыз).

1.1- таблица. Экономикалык өсүштүн жана жакырчылыктын аныктамалары

А. Смит	«Экономикалык өсүш инвестиция, калктын өсүшү жана жер аянтынын кеңейиши менен байланыштуу. Анын пикиринде, экономикалык өсүш сунуш факторлоруна, ал эми улуттук продукциянын көлөмү эмгек, капитал жана жер сыяктуу факторлорго көз каранды[Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст]: в 3-х кн. / А. Смит; с примеч. Бентама, Бланки, Буханана, Гарнье, Мак-Кулоха, Мальтуса, Милля, Рикардо, Сэя, Сисмонди и Тюрго; пер. П. А. Бибики. – СПб.: Тип. И. И. Глазунова, 1866. – Кн. 1. – 496 с.; Кн. 2. – 612 с.; Кн. 3. – 464 с.]
С. Кузнец	«Ал экономикалык өсүш - бул өндүрүштүн узак мөөнөттүү өсүү темптери калктын өсүү темпинен ашып кеткен экономикалык өнүгүү деп эсептеген жана бул процесстин башталышы 18-кылымдын аягы[Ткаченко, А. Саймон Кузнец о демографических проблемах [Текст] / А. Ткаченко // Демогр. обозрение. – 2016. – Т. 3, № 1 – С. 71–93.]
Гусева В.И.	«Белгилүү болгондой, азыркы этапта экономикалык өсүштүн аныктоочу факторлору болуп макроэкономикалык чөйрөнүн туруктуулугу, мамлекеттик институттардын сапаты жана билимдин өнүгүү деңгээли саналат. Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык чөйрөсүнүн туруктуулугун мүнөздөп, биз классикалык көрсөткүчтөргө басым жасайбыз: инфляциянын деңгээли, жумушсуздуктун деңгээли жана ИДП динамикасы» [Гусева, В. И. Современные факторы экономического роста Кыргызстана [Текст] / В. И. Гусева // Сиб. финансовая шк. – 2010. – № 1. – С. 3–7].
Плоских Е.В.	«Экономикалык өсүш бир катар факторлордон көз каранды. Экономикалык өсүштүн факторлору – бул өндүрүштүн реалдуу көлөмүн көбөйтүүнүн, өсүштүн натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатуунун мүмкүнчүлүктөрүн аныктоочу кубулуштар жана процесстер» [Шералиева Н. С, Плоских, Е.В., Роль влияния институциональных факторов на экономический рост. [Текст] // Вестник КРСУ им. Б.Н. Ельцина. Н.С. Шералиева, Е.В. Плоских. 2022. – Том: 22 № 7. с. 57 – 63.]

Алджембаева Н.С.	Экономикалык өсүш экономикадагы өндүрүштүн жана кирешенин туруктуу өсүшүнүн траекториясы болуп саналат жана экономикалык илимдин алкагында коомдун бакубаттуулугунун деңгээлинин маанилүү көрсөткүчү катары каралат».
П. Таунсенд	Жакырчылык - экономикалык ресурстардын жетишсиздигинен улам коомдун көпчүлүк мүчөлөрүнө көнүмүш болгон жашоо образын сактоо мүмкүн болбой калган шарт катары жакырчылык [Жуковская, И. Ф. Понятие «Бедность»: теоретический и практический аспекты [Текст] / И. Ф. Жуковская // Экономика образования. – 2009. – № 1, ч. 2. – С. 86–92.].
А.Маколи	Жакырчылык салыштырмалуу жакырчылыктын бир түрү болуп саналат жана бул мамиленин маңызын аныктайт: эгерде адам же үй-бүлө алардын карамагындагы каражаттар коомдо калыптанган жашоонун демейки жолуна жана деңгээлине жетишүүгө мүмкүндүк бербесе, жакыр деп эсептелет [Макоули, А. Определение и измерение бедности [Текст] / А. Макоули // Бедность: взгляд ученых на проблему. – М., 1994. – С. 7–10].
Койчуев Т.К	Калктын жакыр катмарын калктын муктаж болгон жана негизги муктаждыктарын канааттандыруу үчүн жетиштүү кирешеси жок бөлүгү катары классификациялоого болот [Койчуев, Т. Внутренние угрозы развитию стран СНГ [Текст] / Т. Койчуев // Общество и экономика. – 2012. – № 2. – С. 3–10].
Алджембаева Н.С.	Жакырчылык – социалдык-экономикалык абалы төмөн, толук кандуу жашоо образы үчүн маанилүү жана зарыл материалдык ресурстары жок адамдардын категориясы.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

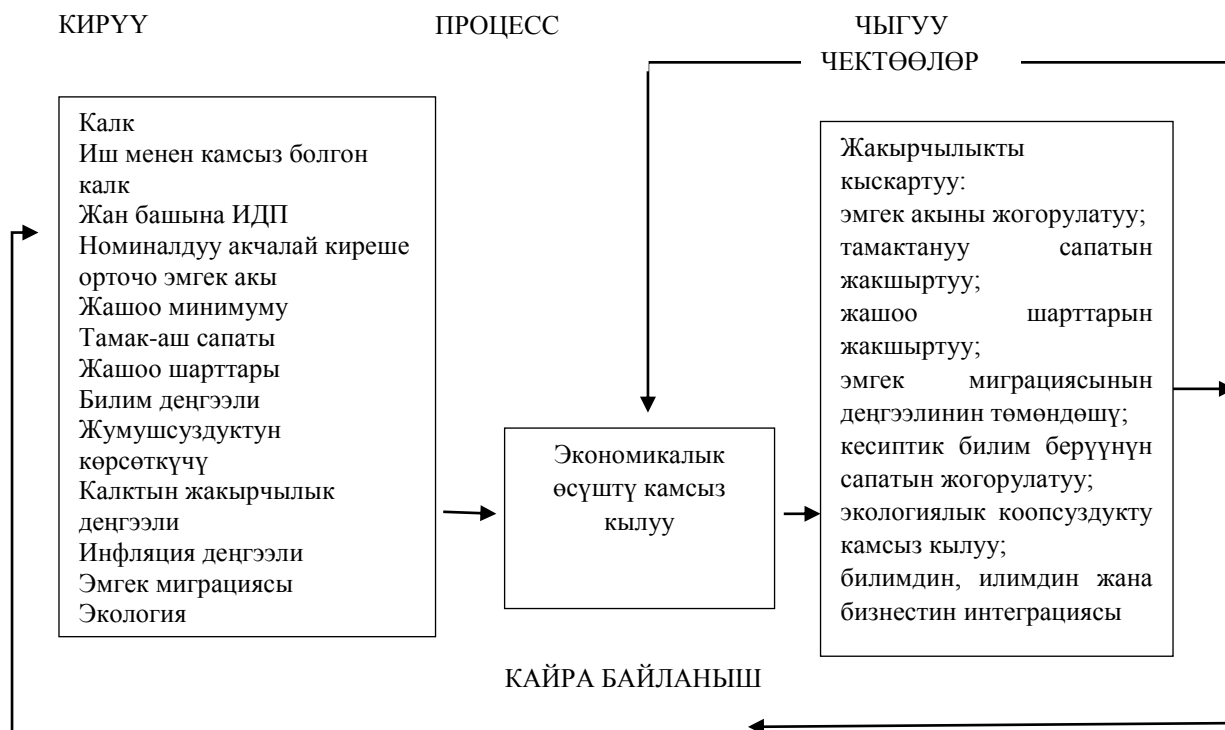
Экономикалык өнүгүүнүн алгачкы концепцияларынын биринин өзөгүндө А. Смит, Т. Мальтустун, Э.И.Зуевдин ысымы менен байланышкан [Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст]: в 3-х кн. / А. Смит; с примеч. Бентама, Бланки, Буханана, Гарнье, Мак-Кулоха, Мальтуса, Милля, Рикардо, Сэя, Сисмонди и Тюрго; пер. П. А. Бибинов. – СПб.: Тип. И. И. Глазунова, 1866. – Кн. 1. – 496 с.; Кн. 2. – 612 с.; Кн. 3. – 464 с.] жана өсүшүнүн же басаңдашынын алгачкы факторлору эмгек, капитал жана калк деген божомолдор болгон. Бирок алар, классикалык саясий экономиянын көпчүлүк жактоочулары сыяктуу эле, адамзаттын билимин өнүктүрүү, илимдин прогресси жана анын жетишкендиктерин техниканы жана өндүрүштү уюштурууну өркүндөтүү үчүн колдонуу сыяктуу маанилүү фактордун маанисин ачык эле баалабай коюшту.

Е.В. Плоскихтин билдирүүсү боюнча: «Экономикалык өсүш бир катар факторлордон көз каранды». Экономикалык өсүштүн факторлору – өндүрүштүн реалдуу көлөмүн көбөйтүү, өсүштүн натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоочу кубулуштар жана процесстер» [Шералиева Н.С, Плоских, Е.В., Роль влияния институциональных факторов на экономический рост. [Текст] // Вестник КРСУ им. Б.Н. Ельцина. Н.С. Шералиева, Е.В. Плоских. 2022. – Том: 22 № 7. С. 57 – 63.176, с.57–63].

В.И. Гусеванын айтымында, «Азыркы этапта экономикалык өсүштүн аныктоочу факторлору болуп, белгилүү болгондой, макроэкономикалык чөйрөнүн туруктуулугу, мамлекеттик институттардын сапаты жана билимдин өнүгүү деңгээли саналат. Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык чөйрөсүнүн туруктуулугун мүнөздөп, биз классикалык көрсөткүчтөргө басым жасайбыз: инфляциянын деңгээли, жумушсуздуктун деңгээли жана ИДП динамикасы»[Гусева, В. И. Современные факторы экономического роста Кыргызстана [Текст] / В. И. Гусева // Сиб. финансовая шк. – 2010. – № 1. – С. 3–7].

Изилдөөдө биз өлкөдөгү жакырчылыкты кыскартуу боюнча көйгөйлөрдү чечүү үчүн С.Оптнердин «Бизнес жана өндүрүш көйгөйлөрүн чечүү үчүн

системалык анализ» моделин колдондук. Жакырчылыктын себептерин изилдөө жана бул кырдаалдан чыгуунун жолун табуу үчүн бул модель көйгөйдүн татаалдыгын түшүнүүдө жана жакырчылыкка таасир этүүчү негизги факторлорду аныктоодо пайдалуу болуп калды. Бул кырдаалды экономикалык өсүштү камсыз кылуу аркылуу чечүү үчүн конкреттүү чечимдер берилген.

1.1 - сүрөт. Экономикалык өсүштүн жакырчылыкка тийгизген таасиринин схемасы

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан

Процесс экономикалык өсүштү камсыз кылууда, ал төмөнкүлөрдү камтыйт:

- социократия 3.0;
- кооперативдик кыймыл;
- башкаруунун өзгөчө формасы катары мамлекеттик-жеке өнөктөштүк;
- стратегиялык башкаруу чөйрөсүндөгү интеллектуалдык иштин кадрдык аспектиси;
- инновациялык ишмердүүлүк;
- илим жана бизнес билимин интеграциялоо.

Жогоруда баяндалган факторлор калктын жашоо деңгээлин жогорулатуунун процесстик механизми болуп саналат. Сунушталган механизмдер биргелешип жакырчылыкты жеңүүгө жана экономикалык өсүштү стимулдаштырууга жардам берет. Бирок бул иш-чараларды ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн өкмөттөн, бизнес секторунан, билим берүү мекемелеринен жана жалпы коомчулуктан колдоо керек.

«Кыргыз Республикасындагы жакырчылык проблемасынын методологиялык негиздери» деген экинчи бөлүмдө Кыргыз Республикасынын калкынын социалдык-экономикалык абалына талдоо

жүргүзүлдү жана экономикалык өсүштүн калктын жакырчылыгын жоюуга тийгизген таасиринин деңгээли аныкталган.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы калктын социалдык-экономикалык абалы саналат.

Предмети экономикалык өсүштү эске алуу менен калктын жакырчылыгына таасир этүүчү экономикалык процесстер жана факторлор болуп саналат.

Изилдөө методдору. Диссертацияда системалаштыруу, жалпылоо, статистикалык, эконометрикалык салыштырма, сандык, математикалык жана экономикалык моделдөө ыкмалары, салыштырма анализ сыяктуу жалпы илимий изилдөө ыкмалары колдонулган, бул жалпылаштырууга жана системалаштырууга, изилдөөнүн айрым элементтерин аныктоого, аларды салыштырууга мүмкүндүк берген жана ошонун негизинде зарыл корутундуларды түзөт.

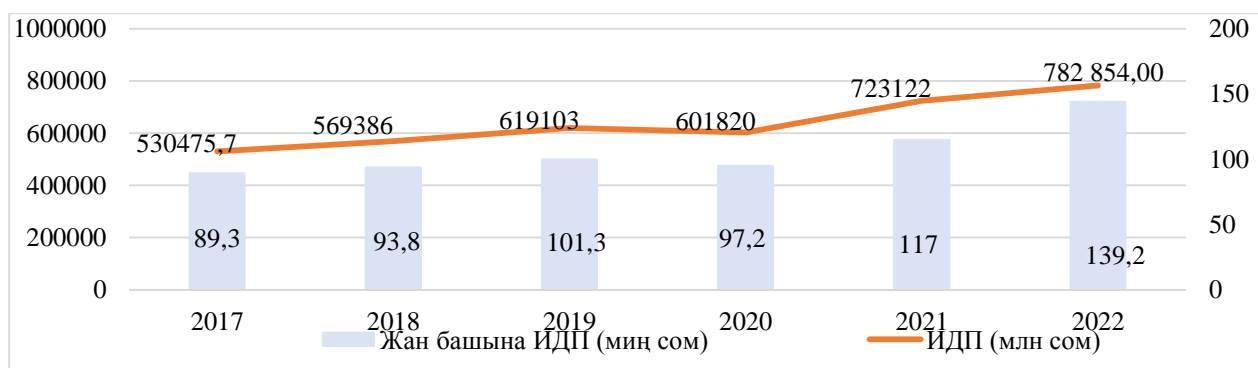
Изилдөөнүн материалдары катары Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин, туруктуу өнүгүүнүн Улуттук стратегиясынын, Евразиялык экономикалык биримдиги цифраларда статистикалык материалдарынын маалыматтары колдонулган.

Социалдык-экономикалык өнүгүүнү изилдөөнүн методологиялык мамилеси – калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу үчүн колдонулуучу методдордун, ыкмалардын, каражаттардын, принциптердин жана каражаттардын системалуу жана структураланган жыйындысы. Бул ыкма иш-аракеттердин ырааттуулугун жана социалдык-экономикалык абалга баа берүүнүн жалпы структурасын, калктын жашоо деңгээлин жогорулатуунун концептуалдык багыттарын иштеп чыгууну камсыз кылат.

Маалыматтык мамиле өлкөнүн учурдагы социалдык-экономикалык абалын баалоо үчүн маалыматты талдоо жана пайдаланууга басым жасайт. Кыргыз Республикасынын экономикасынын абалы, башка өлкөлөр сыяктуу эле, жыл сайын өзгөрүп турат, ошондуктан экономикадагы макроэкономикалык дагы, микроэкономикалык дагы көрсөткүчтөрдү ар дайым мониторингдөө жана талдоо маанилүү. Белгилей кетсек, өлкөдөгү экономикалык абалды тереңирээк изилдөө үчүн ага таасир этүүчү макроэкономикалык факторлорду мүмкүн болушунча көбүрөөк эске алуу зарыл.

Экономиканын түзүмүн мүнөздөгөн негизги макроэкономикалык көрсөткүч болуп ички дүң продукт (же ИДП) жана калктын жан башына реалдуу киреше эсептелет. Товар жүгүртүүнүн наркы жана калктын ар бир кишисине кызмат көрсөтүүнүн көлөмү да маанилүү көрсөткүчтөр болуп саналат. Бул маалыматтар экономикалык активдүүлүктү жана коомдун жыргалчылыгын баалоого мүмкүндүк берет.

Эгерде ички дүң продуктунун (ИДП) өсүшүн абсолюттук да, салыштырмалуу түрдө да карай турган болсок, ал коомдун жашоо деңгээлинин жана бакубаттуулугунун өзгөрүшүнүн көрсөткүчү катары кызмат кыла алат. Кыргыз Республикасында 2017 – 2022 жылдарга ИДПнын динамикасын карап көрөлү.

2.1-сүрөт. ИДПнын динамикасы, миң сом жана миллион сом менен

Булагы: УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: Кыргызстан цифраларда: – Бишкек:, 2022. – кирүү режим – <https://stat.kg/ru/opendata/category/4752/>; <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/28/> – Загл. с экрана.

2017-жылдан 2022-жылга чейинки мезгилде 2.1 – сүрөттө көрүнүп тургандай Кыргыз Республикасында ички дүң продуктунун (ИДП) өсүшү байкалды. 2017 – жылга салыштырмалуу 2022-жылы ИДПнын көлөмү 252 378,3 миллион сомго өсүп, 782 854 миллион сомду түздү, ал эми ИДПнын көлөмү бул мезгилде калктын жан башына 139,2 миң сомго өстү. Бирок 2020-жылы 601 миллиондон 820 миллион сомго чейин азайганын байкоого болот, ал эми ИДПнын жан башына көлөмү да 95,1 миң сомго чейин төмөндөдү. Бул глобалдык экономикалык кыйынчылыктар COVID-19 пандемиясы менен байланыштуу. Кароого алынып жаткан мезгил ичинде ИДПнын өсүшү орточо деңгээлде болуп, экономиканын калыбына келишин көрсөтүп турат.

Эки көрсөткүч боюнча тең жалпы тенденция акыркы жылдардагы айрым олку-солкулуктарга карабастан, өлкөнүн экономикасы ырааттуу өнүгүп жаткан абалда экенин көрсөтүп турат. Бирок 2022- жылы ИДПнын тез өсүшү өлкөнүн калкынын бакубаттуулугунун деңгээлинин жогорулашынан кабар берет.

Эгерде адамдар керектүү товарларды жана кызматтарды сатып ала алышса, алардын жашоо деңгээли алда канча жакшыраак деп эсептелет. 2017 – жылдан 2022-жылга чейинки эмгек акынын динамикасын карап көрөлү.

2.1-таблица. Аймактар боюнча эмгек акынын динамикасы КР, сом менен

Жылдар	КР	Аймактар боюнча:							Шаарлар:	
		Баткен	Жалал-Абад	Ысык-Көл	Нарын	Ош	Талас	Чүй	Бишкек	Ош
2017	15670	10486	13939	21543	14339	10180	11295	13391	19336	13274
2018	16427	11026	14600	21397	14925	10307	12511	14114	20517	13804
2019	17232	11583	15843	22208	15945	11368	12969	14724	21082	14866
2020	18940	13017	17580	26860	18071	12712	16156	16051	22677	15726
2021	19330	13010	17478	30172	17941	12557	16400	15958	23085	15674
2022	26540	20439	24869	34669	26031	19762	19762	21641	30757	23459
2022/2017 гг.,	169,3	194,9	178,4	160,9	181,5	194,1	174,9	161,6	159,1	176,7

Булагы: КР УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: – . кирүү режим <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/112/>

Таблица 2.1ден көрүнүп тургандай, каралып жаткан мезгил ичинде жалпысынан республика боюнча эмгек акы 10870 сомго же 169,3%га олуттуу өскөн. Мындай жалпы өсүштү өлкөнүн бардык аймактарында жана шаарларында байкоого болот. Баткен облусунда 9953 сомго (194,9%), Ош облусунда 9582 сомго (194,1%), бул областтарда эмгек акынын темпинин

өсүшүнө карабастан эмгек акынын деңгээли башка аймактарга караганда төмөн бойдон калууда. Калган аймактарда эмгек акынын өсүшү орточо болгон. Эмгек акыны жогорулатуу көптөгөн факторлорго көз каранды жана алар өз ара байланышта, ошондой эле конкреттүү өлкөгө жана анын экономикалык, саясий жана социалдык контекстине жараша өзгөрүшү мүмкүн.

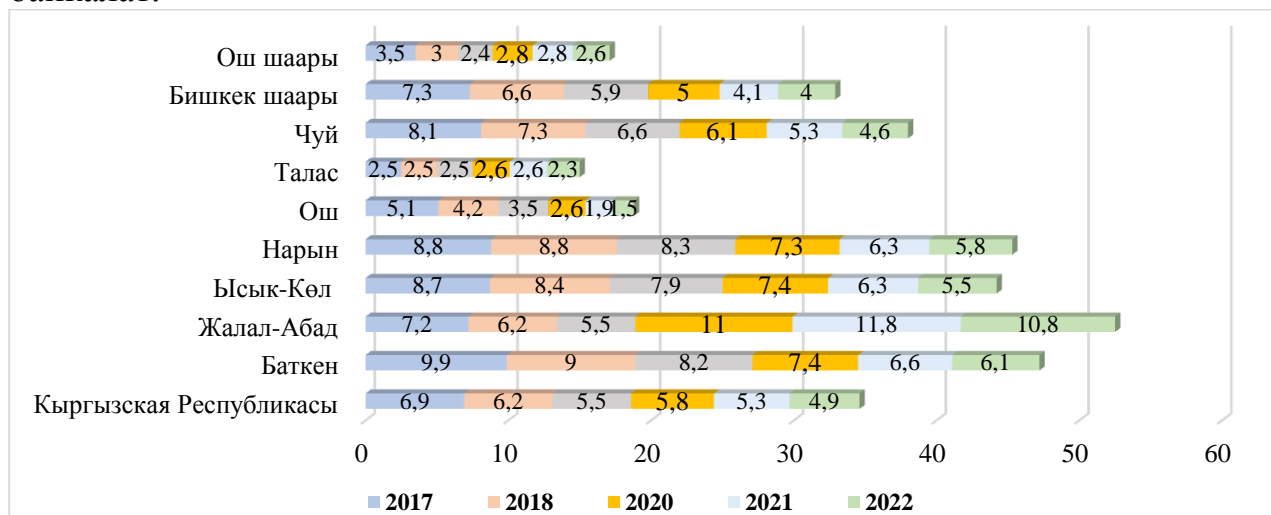
2017-жылдан 2022-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасындагы жакырчылыктын деңгээлинин динамикасын калктын санына карата пайыз менен аймактар боюнча чагылдырылган талдоо жүргүзүүгө өтөлү. Маалыматтар 2.2 - таблицада көрсөтүлгөн.

2.2-таблица. Аймактар боюнча жакырчылык деңгээлинин динамикасы, % менен көрсөтүлгөн.

Жылдар:	КР	Аймактар боюнча:							Шаарлар:	
		Баткен	Жалал-Абад	Ысык-Көл	Нарын	Ош	Талас	Чүй	Бишкек	Ош
2017	25,6	40,5	32,6	24,2	29,2	14,3	20,7	33,3	15,9	33,5
2018	22,4	33,8	32,2	21,5	30,6	14,8	22,1	15,6	15,4	35,5
2019	20,1	32,6	26,9	24,4	28,1	14	13,3	19,1	11,9	20,7
2020	25,3	34,7	37,2	27,9	36,8	18,8	12,5	25,4	16,8	14,7
2021	33,3	40,7	43,2	38,1	39,2	23,8	23,5	27	35,8	28,6
2022	33,2	48,5	47,1	31,2	42	19,9	23,9	26,1	35,7	26,6
2022 / 2017 гг., %	29,7	19,8	44,5	28,9	43,8	39,2	15,4	-21,6	124,5	-20,6

Булагы: КР УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: – . кирүү режими
<https://www.stat.kg/ru/opendata/category/120/>

Жогорку таблицада келтирилген маалыматтардан 2017-жылдан 2022-жылга чейин жакырчылыктын деңгээлинин өсүшү байкалат. Жалал-Абад облусунда 44,5% , Нарын облусунда 43,8%ды түздү, бул башка аймактарга салыштырмалуу эң жогорку өсүш. Ал эми Чүй облусунда 21,6%га төмөндөшү байкалат.

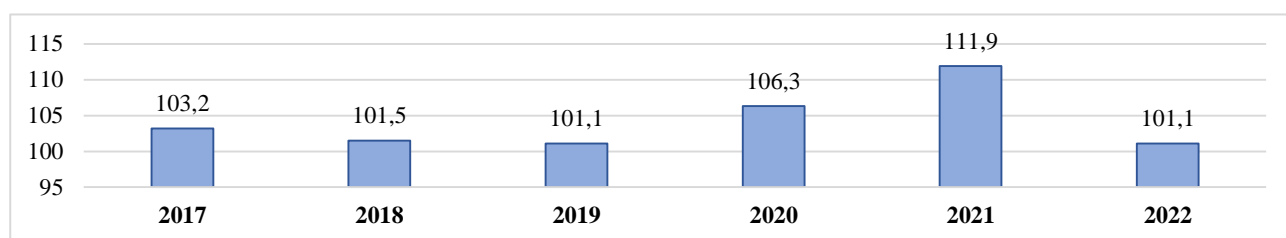
2.2-сүрөт. Жумушсуздук деңгээлинин динамикасы, % менен көрсөтүлгөн

Булагы: КР УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: – кирүү режими
<https://www.stat.kg/ru/opendata/category/113>

2.2-сүрөттө көрүнүп тургандай республикадагы расмий жумушсуздуктун деңгээли 2017-жылдан бери 6,9%дан 2022-жылы 4,9%га чейин төмөндөдү. Ошол эле учурда расмий жумушсуздуктун эң жогорку деңгээли 2017-жылы Баткен облусунда 9,9%ды түздү, бул аймактын экономикасындагы

өзгөрүүлөргө байланыштуу болушу мүмкүн, ал эми эң төмөнкү көрсөткүч Талас облусунда 2,5 %ды түздү. 2017-ж. бул каралып жаткан аймакта айыл чарбасын өнүктүрүү менен шартталган. Маалыматка ылайык, каралып жаткан мезгил ичинде Жалал-Абад облусунда жумушсуздуктун өсүү динамикасын байкоого болот, тактап айтканда 10,8 % болгон. Бул көптөгөн факторлорго байланыштуу, мисалы, ички жана тышкы миграция, мигранттардын акча которуулары ж.б.

Инфляцияны талдоо экономикалык анализдин жана саясаттын маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат, анткени инфляция экономикага жана калктын жашоо деңгээлине олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Инфляцияны жана анын пайда болуу себептерин талкуулоодо инфляциянын деңгээлин чагылдырган көрсөткүчкө көңүл буруу зарыл. Бул көрсөткүч керектөө бааларынын индекси (ИПЦ) болуп саналат. Бул «керектөө корзинасынын» наркынын өзгөрүшүн билдирет. ИПЦнин индикаторлорун колдонуу менен биз өлкөдөгү инфляциянын деңгээлинин өзгөрүшүн аныктай алабыз (сүрөт – 2.3).

2.3-сүрөт. Кыргыз Республикасында керектөө бааларынын индекси, өткөн жылга, % менен көрсөтүлгөн

Булагы: КР УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: – . кирүү режими .
<https://www.stat.kg/ru/pendata/category/127>

Сүрөттөн көрүнүп тургандай, каралып жаткан мезгил ичинде ИПЦ туруктуу түрдө өзгөргөн, 2021- ж. кошпогондо, быйыл ИПЦнин кескин өсүшү байкалган, бул COVID-19 менен шартталган учурдагы кырдаалга байланыштуу. Андан кийин таблица– 2.5те региондор боюнча ИПЦнин динамикасы каралган.

Анализдеп, жыйынтыктагандан кийин инфляция калктын жакыр катмарына олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн деген жыйынтыкка келе алабыз.

Ошентип, инфляция калктын, атап айтканда, жакыр катмардын жашоо деңгээлине олуттуу таасирин тийгизип, алардын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө, жумушсуздуктун жана социалдык чыр-чатактын өсүшүнө алып келиши мүмкүн. Өкмөттөр жана рынокту жөнгө салуучу органдар инфляция менен күрөшүү жана калкты социалдык жактан коргоо боюнча стратегияларды иштеп чыгууда бул факторлорду эске алышы керек.

Республиканын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн талдап, бир эле көрсөткүч калктын жакырчылык деңгээлине ар кандай таасир тийгизет деген тыянакка келдик, натыйжада көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык анализди колдонуу менен, калктын жакырчылык деңгээлине таасир этүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөөгө болот.

Бул маселени аныктоо үчүн көбүнчө корреляциялык матрицалык коэффициенттердин матрицасы колдонулат. Корреляциялык жана

регрессиялык анализдин негизинде көп факторлуу моделди иштеп чыгууда моделге жети фактор тандалып алынган.

2.3-таблица. Корреляция матрицасы

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	Y
X1	1							
X2	0,966008	1						
X3	0,191536	0,101099	1					
X4	0,885212	0,787649	0,333961	1				
X5	-0,921	-0,9839	-0,06071	-0,68467	1			
X6	0,940245	0,986739	0,17869	0,761418	-0,98318	1		
X7	0,974443	0,96684	0,135979	0,834992	-0,94849	0,949136	1	
Y	-0,43556	-0,60974	-0,11921	-0,13947	0,703885	-0,673	-0,50102	1

Булагы: автордук эсептөөлөр

Корреляциялык матрицанын талдоосу көрсөткөндөй, төмөнкү факторлор эффективдүү индикатор менен тыгыз байланышта, анткени $|r(X_2, X_5 \text{ жана } X_6, Y)| \geq 0,6$, бул факторлор моделде калат. X₁, X₃, X₄, X₇ факторлор моделден алынып салынган. Корреляциялык матрицадан көрүнүп тургандай, анын X₂, X₅, X₆ ортосундагы корреляция коэффициенти 0,609, 0,704 жана 0,673.

Натыйжасында X₅ фактору болжолдонгон функцияны түзүү үчүн калат.

Дарбин-Уотсон критерийи боюнча автокорреляцияны аныктоонун эң кеңири тараган ыкмасын колдонобуз (2.4-таблицаны караңыз).

2.4-таблица. Дарбин-Уотсон критерийин эсептөө

Байкоо	тарабынан алдын ала айтылган	Калгандар e _i	e _i -e _{i-1}	(e _i -e _{i-1}) ²	e _i ²
1	34,95193	1,848073			3,415375
2	34,58565	3,414347	1,566273	2,453212	11,65776
3	34,21938	2,78062	-0,63373	0,401609	7,731848
4	33,12056	-2,52056	-5,30118	28,10251	6,353222
5	31,65547	0,444534	2,965094	8,79178	0,19761
6	30,19037	-4,79037	-5,23491	27,40425	22,94767
7	29,09155	3,491553	8,281925	68,59029	12,19094
8	26,52764	-4,12764	-7,61919	58,05208	17,0374
9	23,96373	-3,86373	0,263914	0,06965	14,92837
10	25,06255	0,237454	4,10118	16,81968	0,056385
11	23,23118	10,06882	9,831367	96,65577	101,3812
Итого				307,3408	197,8978

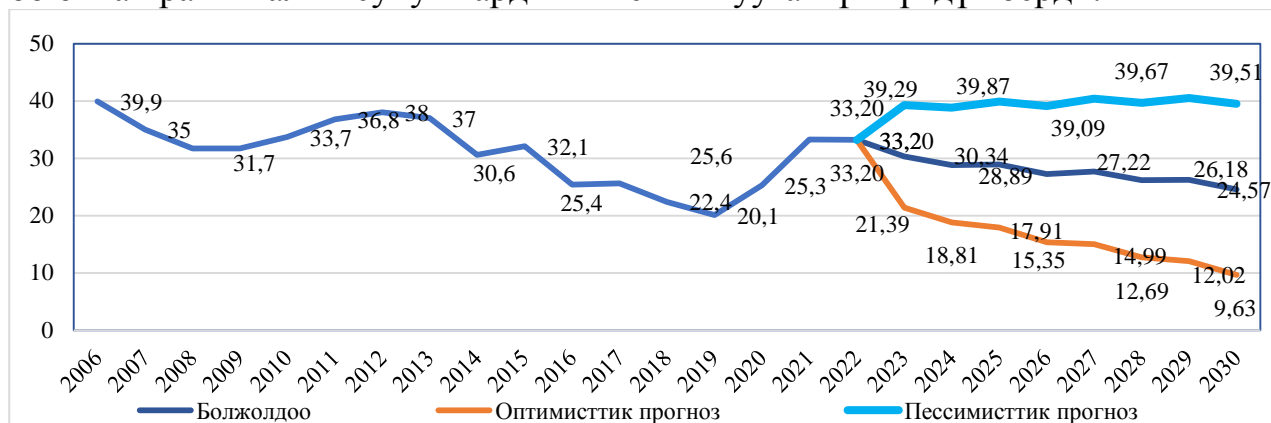
Булагы: автордук эсептөөлөр

Дарбин-Уотсон критерийи боюнча автокорреляцияны колдонуу менен биз тандалган X₅ фактору, жумушсуздуктун деңгээли жакырчылыктын деңгээлине так таасир этээрине ынандык.

«Кыргыз Республикасындагы экономикалык өсүштү жогорулатуу жана жакырчылыктан чыгуунун жолдору» деген үчүнчү бөлүмдө диссертациянын автору туруктуу экономикалык өсүштү эске алуу менен жакырчылыктан чыгуунун натыйжалуу механизмдерин сунуштаган.

Көп фактордук корреляциялык жана регрессиялык анализдин жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасындагы калктын жакырчылык деңгээлине жумушсуздуктун деңгээли түздөн-түз таасир этээри аныкталган. Бул эсептөөлөрдү жүргүзүү менен, эгерде жумушсуздукка каршы күрөштө туура саясат тандалса, ошого жараша калктын жакырчылык деңгээли кыйла төмөндөйт деп эсептейбиз. Эсептөөлөрдүн негизинде жумушсуздуктун жана

жакырчылыктын деңгээлинин прогнозу түзүлдү, бул жакырчылыкты жеңүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

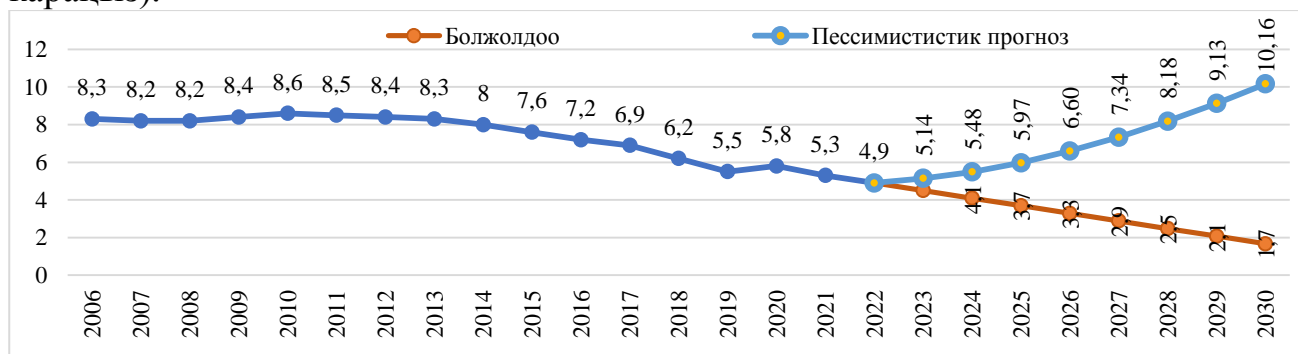

3.1-сүрөт. Калктын жакырчылык деңгээлинин болжолдоосу, %

Булагы: КР УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: – кирүү режими [https://www.stat.kg]

Жакырчылыктын деңгээлин болжолдоо жакырчылыктын деңгээли оптимисттик болжолдоо менен (3.1-сүрөт) 9,63%га чейин төмөндөй турганын көрсөттү. Пессимисттик божомол боюнча калктын жакырчылык деңгээли 39,51%га жетет. Жакырчылыкты деңгээлин азайтуу үчүн биз калк арасындагы жакырчылыктан чыгуунун жолдорун сунуштайбыз.

Көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык методду колдонуу менен жүргүзүлгөн талдоонун негизинде жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлинин ортосундагы тыгыз байланыш аныкталып, 2023-жылдан 2030-жылга чейинки жумушсуздук деңгээлинин болжолу берилген (3.2-сүрөттү караңыз).

3.2-сүрөт. Жумушсуздук деңгээлинин болжолдоосу, %

Булагы: КР УСК маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]: – кирүү режими [https://www.stat.kg]

Жумушсуздуктун динамикасы (3.2-сүрөт) пессимисттик болжолдоо менен 2022-жылдан 2030-жылга чейин жумушсуздуктун деңгээли 10,16% га чейин өскөнүн көрсөтүп турат. Кыргыз Республикасындагы жумушсуздуктун деңгээлин төмөндөтүү боюнча конкреттүү чараларды жана кадамдарды камсыз кылуу зарыл деп эсептейбиз. Пайыздык ыктымалдык 95% дан аз.

Жашоо шарттарын жакшыртуу жана калк үчүн жагымдуу шарттарды түзүү стратегиясын иштеп чыгуу үчүн SWOT анализин, алсыз жана күчтүү жактарын, коркунучтарды жана мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо зарыл.

Мындай илимий мамиле жакырчылыкка таасир этүүчү негизги факторлорду эске алуу менен өлкөнүн потенциалын талдоого жана баалоого мүмкүндүк берди (3.1-таблица).

3.1-таблица. Жакырчылык проблемасына SWOT талдоо

Күчтүү жактары S	Алсыз жактары W
1. Квалификацияны жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга салым кошо ала турган билим деңгээли 2. Жакырчылыкты жеңүү боюнча эффективдүү программалардын болушу. 3. Жакырчылык жана социалдык теңсиздик менен күрөшүүгө багытталган эффективдүү социалдык программалар жана колдоо системалары.	1. Республика боюнча орточо көрсөткүчкө салыштырмалуу жакырчылыктын олуттуу деңгээли. 2. Инфраструктуранын жетишсиздиги, Саламаттыкты сактоо жана билим берүү сыяктуу негизги кызматтарга жетүүнү кыйындатат. 3. Калктын кирешелеринин дифференциациясынын жогорку көрсөткүчтөрү. 4. Экономикада жумушсуз калктын жакырчылыгынын өсүшү. 5. Айыл жериндеги үй-бүлөлөр үчүн жакырчылыктын жогорку тобокелдиги.
Мүмкүнчүлүктөр O	Коркунучтар T
1. Улуттук программаларды ишке ашыруу. 2. Өлкөнүн жакырчылык менен күрөшүү боюнча эл аралык долбоорлорго жана программаларга катышуу мүмкүнчүлүктөрү. 3. Жакырчылыктан чыгуунун эффективдүү механизмдерин колдонуу. 4. Жаңы жумуш орундарын түзүү жана өндүрүштү жакшыртуу үчүн жаңы технологияларды колдонуу. 5. Жумуш орундарынын жана кирешенин көбөйүшүнүн булагы боло турган чакан бизнес секторун колдоо жана өнүктүрүү.	1. Учурдагы дүйнөлүк саясий кырдаалдын фонунда экономикадагы кризистик көрүнүштөр. 2. Иш менен камсыз болгон калктын социалдык оорчулугун жогорулатуу. 3. Даректүү социалдык программалар жөнүндө калкты маалымдоо боюнча бийлик органдары тарабынан көрүлгөн чаралардын жетишсиздиги. 4. Эмгек миграциясы. 5. Инфляция

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Матрицанын негизинде автор конкреттүү милдеттерди, максаттарды, инвестицияларды жана аткаруучуларды камтыган этаптарды камтыган калктын жашоо сапатын жогорулатуунун этап-этабы менен стратегиялык планын сунуштайт (3.2-таблицаны караңыз).

3.2-таблица. Калктын жашоо сапатын жакшыртуу боюнча стратегияны пландаштыруу

Мезгил	Максаты	Милдеттер	Аткаруучулар
1-2 жыл: талдоо жана пландаштыруу	Өлкөнүн азыркы социалдык-экономикалык абалына ар тараптуу талдоо жүргүзүү.	Өлкөнүн экономикалык абалы боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү. Өлкөнүн азыркы абалына баа берүү.	Мамлекеттик илимий мекемелер
	Инвестициялар:	Өлкөнүн абалын изилдөө жана учурдагы процесстерди талдоо үчүн каражат бөлүү. Үй чарбаларына өз бизнесин колдоо жана окутуу үчүн гранттарды жана субсидияларды берүү.	Инвестициялык органдар
3-4 жыл: Маалыматтык жаңыртуу жана билим берүү	Калк арасында технологиянын даярдыгын жогорулатуу үчүн санариптик сабаттуулук боюнча окутуу программаларын, анын ичинде компьютер, интернет жана электрондук түзүлүштүн негиздерин жүргүзүү.	Смартфондор аркылуу оңой жетүүгө боло турган окуу материалдары бар интерактивдүү онлайн платформаларды иштеп чыгуу. Эмгек рыногунда талап кылынган көндүмдөрдү алуу үчүн акысыз кесиптик окуу программаларын берүү.	Окуу жайлары
	Инвестициялар:	Жаңы техниканы сатып алууга каражат бөлүштүрүү жана технологиялык чечимдер. Кызматкерлерди окутуу үчүн субсидияларды берүү.	Мамлекеттик жана жеке инвестициялык фонддор
раст рукт урал ык	Инфраструктуралык өзгөрүүлөр өлкөнүн социалдык-экономикалык абалына олуттуу	Инвестицияларды тартуу жана жагымдуу чөйрөнү түзүү үчүн социалдык, билим берүү жана саламаттыкты сактоо чөйрөсүнүн	Мамлекеттик жана Муниципалдык

Мезгил	Максаты	Милдеттер	Аткаруучулар
	таасир этиши мүмкүн. Инвестициялар:	инфраструктурасын жакшыртуу. Жашоонун сапатын жакшыртуу үчүн жаңы технологияларды иштеп чыгууга жана ишке киргизүүгө каражат бөлүштүрүү. Калктын санариптик технологияларга жана маалыматтык ресурстарга жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу.	бийлик органдары Инвестициялык фонддор
8-10 жыл: экономикалык саясат жана экологиялык	Иш менен камсыз кылуу жана жашоо деңгээлин жогорулатуу үчүн экономикалык өсүшкө көмөктөшүү. Экологиялык жактан таза технологияларды жана жашоо образын популяризациялоо.	Калктын шарттарын жакшыртуу боюнча иш-чаралардын планын иштеп чыгуу. Инновациялык өнүгүү стратегиясын иштеп чыгуу	Мамлекеттик жана муниципалдык органдар Экологиялык изилдөө борборлору

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Жогоруда баяндалган өнүктүрүү планында өлкөнүн социалдык-экономикалык абалын жакшыртууга системалуу жана көп факторлуу мамилени болжолдойт. Ар кандай деңгээлдеги мамлекеттик жана инвестициялык фонддор тарабынан берилген финансылык жана маалыматтык ресурстарды эске алуу менен талдоо, билим берүү, инфраструктуралык өзгөрүүлөргө, ошондой эле экономикалык өсүштү жана экологиялык туруктуулукту колдоого багытталган иш-чаралардын комплексин ишке ашыруу пландаштырылууда.

Изилдөөнүн жыйынтыгында биз калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга уюштуруучулук жана экономикалык мамилени сунуштайбыз (3.3-сүрөттү карагыла).

3.3-сүрөт. Калктын турмуш деңгээлин жогорулатууга уюштуруучулук жана экономикалык мамиле

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Абсолюттук бардык эффективдүү элементтерди изилдөөнүн жүрүшүндө биз калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу механизмдеринин тутумунун сунушталып жаткан модели туруктуу экономикалык өнүгүүгө жана жакырчылыкты кыскартууга салым кошо алат деген тыянакка келебиз (3.4-сүрөттү караңыз).

3.4-сүрөт. Калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу системасынын модели

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу боюнча биз сунуштап жаткан модель өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуу иштешинде негизги ролду ойногон тармактардын ишинин максаттарын жана муктаждыктарын дыкат изилдөөдөн турат.

Жалпысынан экономикалык өсүштү жогорулатуу жолу менен жакырчылыкты жеңүү экономикалык, социалдык жана экологиялык факторлорду эске алуу менен системалуу мамилени, эффективдүү механизмдерди колдонууну, ошондой эле социалдык-экономикалык өнүгүүнү талап кылат.

ЖЫЙЫНТЫК

Кыргыз Республикасындагы экономикалык өсүштүн калктын жакыр катмарына тийгизген таасирин ар тараптуу изилдөөнүн негизинде автор төмөнкүдөй тыянактарга жана сунуштарга келген.

1. Бул иште экономикалык өсүштүн индикаторлорунун теориялык аныктамаларын жана экономикалык өсүш менен жакырчылыктын ортосундагы байланышты андан ары аныктоо үчүн жакырчылык критерийлери изилденет.

Ар кандай чечмелөөлөрдүн негизинде «экономикалык өсүш» жана «калктын жакырчылыгы» аныктамаларына автордун кошумчасы келтирилген, бул экономикалык өсүш менен калктын жакырчылыгынын ортосундагы өз ара байланышты андан ары аныктоо үчүн зарыл: «Экономикалык өсүш – экономикалык өсүштүн туруктуу өсүшүнүн траекториясы, экономикадагы өндүрүш жана киреше, экономикалык илимдин алкагында коомдун жыргалчылыгынын деңгээлинин маанилүү көрсөткүчү болуп эсептелет». «Калктын жакырчылыгы – бул социалдык-экономикалык абалы төмөн, толук кандуу жашоо үчүн маанилүү жана зарыл материалдык ресурстары жок адамдардын категориясы».

2. Экономикалык өсүш менен жакырчылыкты кыскартуунун ортосундагы байланыш бири-биринен көз каранды экени аныкталды: экономикалык өсүштүн жогорулашы же көбөйүшү жакырчылыктын төмөндөшүнө алып келет.

3. «Бизнес жана өндүрүштүк маселелерди чечүү үчүн системалык анализ» аттуу С.Оптнердин моделин колдонуу менен экономикалык өсүштү камсыз кылуу үчүн жакырчылыктын себептерин, жакырчылыкты азайтуунун жолдорун изилдеп, карап чыгышты.

4. Жакырчылык проблемасына методологиялык мамилелерди негиздөө үчүн Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү тенденцияларына комплекстүү талдоо жүргүзүлгөн. Илимий изилдөөнүн жыйынтыгында 2017-2022-жылдар аралыгында ИДП, жумуш менен камсыз болгондордун саны, жашоонун наркы, орточо эмгек акы сыяктуу экономикалык көрсөткүчтөрдүн өсүү тенденциясы сакталып, бирок жакырчылыкты кыскартууга оң таасирин тийгизген эмес.

5. Сунушталган факторлордун (жан башына ички дүң продукт, жашоонун наркы, жан башына орточо киреше, жумушсуздуктун деңгээли, иш менен камсыз болгон калк ж.б.) негизинде жүргүзүлгөн көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык талдоо жумушсуздуктун деңгээли менен жакырчылыктын ортосунда тыгыз байланышты көрсөттү.

6. Изилдөөнүн жүрүшүндө автор жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлинин болжолдоосун жасаган, натыйжада ал прогноз социалдык туруктуулук үчүн потенциалдуу тобокелдиктерди баалоого жана аларды азайтуу боюнча чараларды сунуштоого мүмкүндүк берди.

7. SWOT матрицасын колдонуу менен калктын жакырчылык проблемасын талдоонун натыйжасында проблеманын күчтүү, алсыз жактары, коркунучтары жана аны өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү аныкталды, натыйжада конкреттүү милдеттерди, максаттарды, инвестициялары жана ишке

ашыруучулары бар этаптарды камтыган калктын жашоо сапатын жакшыртуу боюнча стратегиялык план иштелип чыкты.

8. Жаңы мүмкүнчүлүктөрдүн жана коркунучтардын пайда болушуна байланыштуу биз калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу моделин колдонууну сунуштайбыз, анын натыйжасында негизги секторлорго инвестициялоо, жагымдуу чөйрөнү түзүү, инфраструктураны өнүктүрүү, социалдык өнүктүрүү аркылуу экономикалык өсүштү стимулдаштырат.

Ошентип, эмгекте социалдык чыңалуунун фактору катары жакырчылыкты кыскартуунун негизги багыттарына талдоо берилген. Автор турмуштун бардык чөйрөлөрүндө (социалдык, экономикалык, маалыматтык, руханий, маданий) калктын жакыр катмарынын абалынын начарлашы коомдун туруктуулугуна реалдуу коркунуч туудурат, бул өз кезегинде туруктуу экономикалык өсүшкө жана калктын турмуш деңгээлине терс таасирин тийгизиши мүмкүн деп эсептейт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жакырчылыкты азайтуу максатында төмөнкүлөр сунушталат:

1. Жакырчылыкты азайтуу үчүн суроо-талаптын негизинде жумуш орундарын түзүүгө көмөктөшүү жана жумушчу күчүнүн мобилдүүлүгүн стимулдаштыруу, өз алдынча иш менен камсыз кылууну стимулдаштыруу жана ишке орноштуруу үчүн татыктуу шарттарды түзүү зарыл. Чет элдик инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу инвестициялык климат түзүү зарыл. Бул чаралар иш менен камсыз кылууну жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга көмөктөшөт, бул өз кезегинде экономиканын туруктуу өсүшү жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

2. Калктын жашоо сапатын жакшыртууда билимдин деңгээлин жогорулатуу негизги ролду ойнойт. Билим берүүнүн, илимдин жана бизнестин интеграциясы, натыйжада, өлкөнүн маданий-агартуу потенциалын жогорулатат, жумушчу күчүнүн сапатына оң таасирин тийгизет жана өндүрүштүн өсүшүнө жана өлкөнүн экономикалык өнүгүшүнө алып келет. Экономикалык өсүш өз кезегинде билим берүү инфраструктурасын өнүктүрүү үчүн кошумча ресурстарды, билимге жана кесиптик даярдоого жетишүүнү камсыздай алат, бул эмгек рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жогорулатууга жана калктын жашоо мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртууга өбөлгө түзөт.

3. Калктын бакубаттуулугун жогорулатууга багытталган мамлекеттик деңгээлдеги социалдык программаларды жана колдоо чараларын ишке ашыруу калктын жакыр катмарына натыйжалуу таасир эте алат. Мамлекеттик долбоорлордун алкагында материалдык колдоо көрсөтүү, медициналык камсыздандыруу, социалдык турак-жай менен камсыз кылуу, ошондой эле жардамдын башка түрлөрүн көрсөтүүнү ишке ашырат.

4. Өлкөдө жакырчылыкты азайтуу үчүн Кыргыз Республикасында жакырчылыкты жеңүүнүн, калктын жашоо сапатын жакшыртуунун натыйжалуу механизмдерин колдонуу зарыл. Билим берүүнүн деңгээлин жогорулатуу, жумуш орундарын түзүү, экономиканын негизги тармактарын өнүктүрүү, чакан жана орто бизнести активдүү өнүктүрүү, инвесторлорду тартуу, IT индустриясын өнүктүрүү, инфраструктураны жакшыртуу, айыл чарбасын, өнөр жайды жана башкаларды өнүктүрүү.

5. Инфраструктураны өнүктүрүү жана модернизациялоо экономиканы өнүктүрүүгө, кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн жана адамдардын жашоо деңгээлин жогорулатууга көмөктөшөт. Кыргызстан үчүн айыл чарбасы да маанилүү тармак. Бул тармакты өнүктүрүү Кыргызстанга айрым тармактардан көз карандылыкты азайтууга, жаңы жумуш орундарын түзүүгө, инвестиция тартууга жана өлкөнүн туруктуу экономикалык өсүшүнө салым кошууга мүмкүндүк берет.

Жогорудагы багыттар жакырчылыкты азайтуу үчүн сунушталат. Иликтөөнүн жүрүшүндө аныкталган мурда сунушталган стратегиялар жана

программалар туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуунун жана калктын бакубаттуулугун жогорулатуунун негизги элементтери болуп саналат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Алджембаева, Н.С. Состояние уровня безработицы и пути преодоления в Кыргызской Республике [Текст] /. Алджембаева Н.С., Баястанов А.М. // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н. Исанова. – 2012. № 3. С.162-165. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23788483>
2. Алджембаева, Н.С. Взаимосвязь экономического роста и бедности в Кыргызской Республике [Текст] / Тохтыева З.Х., Алджембаева Н.С. // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н. Исанова. – 2012. № 4. С.164-168. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24037167>
3. Алджембаева, Н.С. Региональные распределительные центры как точки экономического роста регионов Кыргызской Республики [Текст] / Кожогулова А.Ж., Алджембаева Н.С., Бакытбек у. И. // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н. Исанова. – Бишкек, 2017. – № 3. – С.232-236. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32645433>
4. Алджембаева, Н.С. Проблема бедности и последствия COVID-19 в Кыргызской Республике [Текст] / Мейманкулова Н.Ч., Алджембаева Н.С., Иманалиева Б.Т. Научный потенциал. 2022. – № 1(36). – С.18-21. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48078024>
5. Алджембаева, Н.С. Социально-правовые последствия юридической безграмотности общества и механизмы их преодоления. [Текст] /. Иманалиева Б.Т., Алджембаева Н.С., Каниметова А.Б. // Вестник Международного Университета Кыргызстана. 2022. – №. 3. – (47). С. 128-136. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49941057>
6. Алджембаева, Н.С. Проблемы бедности населения и пути их преодоления в Кыргызской Републике [Текст] / Алджембаева Н.С., Иманалиева Б.Т. Общество. 2023. – № 1-1 (28). – С.38-42. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50331731>
7. Алджембаева, Н.С., Пути решения социально-экономической проблемы как бедность населения, живущих в горных территориях [Текст] / Алджембаева Н.С., Мейманкулова Н.Ч. Актуальные вопросы современной экономики. 2023. – № 6. – С. 12-19. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54485484>
8. Алджембаева Н.С., The role of public-private partnership in overcoming poverty in the Kyrgyz Republic (article)Международная конференция «Научно-технологическое развитие АПК в целях устойчивого развития» (STDAIC-2023). Том 83, 2024. – С. 1-7 doi.org/10.1051/bioconf/202483070067 с. [Текст] Н.С. Алджембаева, Иманкулова С.Э., Ногойбаева Р.К., Акназарова Р.К. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58885830200&origin=recordpage>

Алджембаева Нургуль Сарлыковнанын 08.00.07 – Эмгек экономикасы жана демографиясы адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Экономикалык өсүштүн калктын жакыр катмарына тийгизген таасири» деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: экономикалык өсүш, жакырчылык, калктын жыргалчылыгы, ички дүң продукт, жан башына ички дүң продукт, жумушсуздук, жашоо деңгээли.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык абалы саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп: экономикалык өсүштү эске алуу менен калктын жакырчылыгына таасир этүүчү экономикалык процесстер жана факторлор саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты: диссертациялык иштин максаты калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу максатында өлкөнүн калкынын жакырчылыгын кыскартууга экономикалык өсүштүн таасиринин теориялык, методологиялык аспектилерин изилдөө болуп саналат.

Изилдөө методдору: изилдөөнүн айрым элементтерин жалпылоого жана системалаштырууга жана аныктоого, аларды бири-бири менен салыштырууга жана ошонун негизинде зарыл тыянактарды түзүүгө статистикалык, эконометрикалык салыштырма, сандык, математикалык жана экономикалык моделдөө ыкмалары мүмкүндүк берген.

Алынган натыйжалар: жакырчылыктын деңгээлин кыскартуу боюнча теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар бүтүндөй калктын экономикалык бакубаттуулугунун жана жашоо деңгээлинин көрсөткүчү катары кызмат кылат жана чарба жүргүзүүчү субъекттердин ишинде колдонулушу мүмкүн; иште берилген талдоо жана натыйжалар мамлекеттик органдар тарабынан региондорду социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларын иштеп чыгууда, социалдык чөйрөнү реформалоодо, ошондой эле экономиканы туруктуу өнүктүрүү үчүн макроэкономикалык саясаттын концептуалдык багыттарын аныктоодо мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу даражасы: изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү программасын иштеп чыгууда, ошондой эле жогорку окуу жайларында курстарды жана атайын дисциплиналарды окутууда колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Автордун толукталган жыйынтыктары, теориялык корутундулары жана практикалык сунуштары экономикалык өсүштү жогорулатуу жана жакырчылыкты кыскартуу жаатында мындан аркы фундаменталдык илимий изилдөөлөргө негиз боло алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Алджембаевой Нургуль Сарлыковны на тему: «Влияние экономического роста на бедные слои населения», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – экономика труда и демография

Ключевые слова: экономический рост, бедность, благосостояние населения, валовый внутренний продукт, валовый внутренний продукт на душу населения, безработица, уровень жизни населения.

Объект исследования является социально-экономическое положение Кыргызской Республики.

Предметом исследования: являются экономические процессы и факторы, влияющие на бедность населения с учётом экономического роста

Цель диссертационного исследования: Целью диссертационной работы является изучение теоретических, методологических аспектов влияния экономического роста на снижение бедности населения страны, для повышения уровня жизни населения.

Методы исследования: теоретический, статистический, экономический, многофакторный корреляционно-регрессионный анализ, графический, прогнозирование, сравнительный анализ, которые позволили обобщить и систематизировать, выявить элементы исследования и на этой основе сформировать необходимые выводы.

Полученные результаты: теоретические выводы и практические рекомендации по сокращению уровня бедности служат индикатором экономического благополучия и уровня жизни населения в целом, могут использоваться в деятельности хозяйствующих субъектов; представленные в работе анализ и результаты могут быть использованы государственными органами при разработке программ социально-экономического развития регионов, реформирования социальной сферы, в сфере государственного регулирования при определении концептуальных направлений макроэкономической политики для устойчивого экономического развития.

Степень использования: результаты исследования могут быть использованы при разработке программы социально-экономического развития Кыргызской Республики, а также при чтении учебных курсов и специальных дисциплин в высших учебных заведениях.

Область применения: Полученные автором дополненные результаты, теоретические выводы и практические предложения могут служить базой для дальнейших фундаментальных научных исследований в области увеличения экономического роста и снижения уровня бедности населения.

SUMMARY OF DISSERTATION

by Aldzhembaeva Nurgul Sarlykovna on the topic: «The impact of economic growth on the poor», for the purpose of the obtaining degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.07 – Labor economics and demography

Key words: economic growth, poverty, welfare of the population, gross domestic product, gross domestic product per capita, unemployment, standard of living.

The object of the study is the socio-economic situation of the Kyrgyz Republic.

Subject of the study: economic processes and factors influencing poverty, taking into account economic growth

Purpose of the dissertation research: The purpose of the dissertation work is to study the theoretical, methodological aspects of the influence of economic growth on reducing poverty in the country's population, to improve the standard of living of the population.

Research methods: theoretical, statistical, economic, multifactor correlation and regression analysis, graphical, forecasting, comparative analysis, which made it possible to generalize and systematize, identify elements of the study and on this basis form the necessary conclusions.

The results obtained: theoretical conclusions and practical recommendations for reducing poverty serve as an indicator of the economic well-being and standard of living of the population as a whole, and can be used in the activities of business entities; The analysis and results presented in the work can be used by government agencies in developing programs for the socio-economic development of regions, reforming the social sphere, and in the field of government regulation in determining the conceptual directions of macroeconomic policy for sustainable economic development.

Extent of use: the results of the study can be used in developing a program for the socio-economic development of the Kyrgyz Republic, as well as in teaching courses and special disciplines in higher educational institutions.

Scope of application: The author's supplemented results, theoretical conclusions and practical proposals can serve as the basis for further fundamental scientific research in the field of increasing economic growth and reducing poverty.

Форматы: 60x84/16. Офсет кагазы.
Көлөмү: 1.75 б.т. Нускасы: 10

«Maxprint» басмасында басылды

Дарек: 720045, Бишкек шаары, Ялта көчөсү 114
Тел.: (+996 555) 57-47-98
(+996 505) 92-12-02
e-mail: maxprint@mail.ru